

JÁMIYETLIK HÁM EKONOMIKALÍQ ILIMLER

Ekonomika

NAVOIY KON-METALLURGIYA KOMBINATI

S.T.Kosnazarov – assistent o'qituvchi

R.E.Jumamuratov – assistent o'qituvchi

M.B.Artikov – assistent o'qituvchi

D.K.Ko'chkinov - talaba

Ajiniyoz nomidaqi Nukus davlat pedaqogika instituti

Tayanch so'zlar: metallurgiya sanoati, oltin, nikel, rux, uran, rivojlanish tamoyillari, qazilma boyliklar.**Ключевые слова:** металлургическая промышленность, золото, никель, цинк, уран, принципы развития, минеральные ресурсы.**Key words:** metallurgical industry, gold, nickel, zinc, uranium, principles of development, mineral resources.

Jahon iqtisodiyotida metallurgiya sanoati alohida o'ringa ega bo'lib, metalni qayta ishlash, mashinasozlik, energetika, qurilish va transport sohalarini kerakli xomashyo bilan ta'minlaydi. Jahon temir uyushmasi (World Steel Association WSA) ma'lumotlariga ko'ra, metallga bo'lgan talab rivojlanayotgan mamlakatlarda 2016-yilda 2 foizga, 2017-yilning III choragida esa 1,4 foizga, rivojlangan mamlakatlarda 2016-yilda 0,2 foizga, 2017-yilning III choragida 1,1 foizga o'sgan [1]. Jahonda iqtisodiyotni rivojlantirish uchun sanoatda mahsulot ishlab chiqarish tannarxini pasaytirish natijasida ishlab chiqarishni rivojlantirish va mahsulot raqobatbardoshligini oshirishga qo'shimcha imkoniyatlar yaratilgan.

Mustaqillik yillarida mamlakatimiz sanoat tarmoqlari mahsulotlarining jahon bozorlaridagi raqobatbardoshligini ta'minlash, ularning ishlab chiqarish jarayonlarini texnikotnologik jihatdan zamonaviy asoslarda tashkil qilish va mahsulot ishlab chiqarishda tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirishga alohida ahamiyat qaratildi. Amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida tarmoqning sanoat mahsulotlari umumiy hajmidagi ulushi 2000-yildagi 1,3 foizdan 2016-yilda 2,9 foizga o'sdi. 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida "milliy iqtisodiyotning mutanosibligi va barqarorligini ta'minlash, uning tarkibida sanoat, ulushini ko'paytirish" vazifasi qo'yilgan [2]. Bu borada sanoatni yanada rivojlantirish, uning tarkibida metallurgiya tarmog'ida mahalliy xomashyo resurslarini chuqur qayta ishlash asosida yuqori qo'shimcha qiymatli tayyor mahsulot ishlab chiqarish, tarmoqni modernizatsiya va diversifikatsiya qilish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, raqobat muhitini shakllantirishdagi muammolarni hal qilishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Navoiy kon-metallurgiya kombinati (Navoiy KMK) - "Qizilqum nodir metall oltin" davlat konserni tarkibidagi yirik sanoat korxonasi bo'lib, u 1958-yilda tashkil topgan. Kombinatda uran, oltin, kumush qazib olinadi. Bundan tashqari qidiruv razvedka ishlari, ma'dan qazib olish va uni qayta ishlashdan boshlab uran oksidi va chala oksidigacha, sof (99,99) oltin olishgacha bo'lgan tugallangan jarayonni amalga oshiruvchi sanoat korxonasi hisoblanadi. Kombinat tarkibida Respublikamizning beshta viloyatida joylashgan beshta kon boshqarmasi va ular negizida qurilgan Navoiy, Uchquduq, Zarafshon, Nurabod, Muruntovda oltin rudalari olinib qazib olish konlari va boshqa sanoat, madaniy, maishiy obyektlari bor. Uchquduq koni negizida uran ma'danini ochiq va yer ostida, eritmaga o'tkazish va qayta ishlash usulida olish kombinati, Navoiy KMK ning sho'ba korxonasi, Zarafshon qurilish boshqarmasida yetti qurilish montaj boshqarmasi, temir-beton buyumlar zavodi ish olib bormoqda. Ko'kpatas va Davg'iztovda oltin konlarining qurilishi nihoyasiga yetkazildi. "Zarafshon-Nyumont" O'zbekiston-AQSH qo'shma korxonasi 1995-yildan boshlab samarali faoliyat yuritib kelmoqda. Korxona yiliga 10 tonnadan ortiq oltin ishlab chiqarib, mamlakatimizga hissa qo'shib kelmoqda.

Turli mamlakatlarda Gana (1471 y), Meksika (1500 y), Peru-Chili (1532 y), Braziliya (1577 y), Rossiya (Ural, 1745 y), Kanada (Kvebek, 1823 y), AQSH (Kaliforniya 1848 y, Kolarado 1858 y, Alyaska 1890 y), Avstraliya (1851 y), JAR (1884 y) va boshqa mamlakat hududlarida o'rta asrlardan boshlab oltin konlari topilgan. Bugungi kunda dunyodagi eng ko'p oltin AQShga tegishli bo'lib, oltin

zahirasi 8134 tonnaga teng, ikkinchi o'rinda-Germaniya (3380 tonna) keyin- Xalqaro valyuta fondi (2814 tonna), Italiya (2452 tonna), Fransiya (2436 tonna), Rossiya va Xitoy oltinchi va yettinchi o'rinlarni egallashgan. Rossiya banki 2018- yilning 9 oyi davomida 92,2 tonna oltin sotib olib, oltin zaxirasi 2000 tonnadan ortib, zahiraning 17% ni tashkil qildi [3].

Rossianing "Rudgormash" kompaniyasi oltin qazib olish bo'yicha yetakchilardandir. Kompaniyada oltin olish, burg'ilash stanoklari orqali amalga oshiriladi. Endi bu burg'ulash, stanok uskunalarini, O'zbekistonga yetkazib berish bitimi tuzildi, unga ko'ra bu bitim 1 milliard rubldan ziyodga tushgan (15 million AQSH dollaridan ortiq). O'zbekiston oltin ishlab chiqarish bo'yicha dunyoda 10-o'rinni, oltin zaxirasi bo'yicha esa 9-o'rinni egallaydi.

Oltin rudalari-mis, nikel, qo'rg'oshin, rux, temir, marganets rudalaridan va bir qancha minerallardan: kyustelit (tarkibida 10-20% Au), kalaverit $AuTe_2$ (40-43% Au), krennerit (Au, Ag) Te_2 (40%Au), silvanit (Au, Ag) Te_4 (25-27% Au), petsit $Ag_3 AuTe_2$ (25%Au), aurostibit $AuSb_2$, maldonit Au_2Bi va boshqalar tarkibidan oltin olinadi. Endogen, ekzogen va metamorfik oltin rudalari farq qilinadi. Barcha endogen oltin rudalari gidrotermal yo'l bilan paydo bo'lgan, 1 tonnasining tarkibida 2-3 g dan bir necha yuz grammacha oltin bor.

Navoiy KMKda oltin ishlab chiqarish tuzilmasida 2-gidrometallurgiya zavodi yetakchi o'rinni egallaydi. 2-GMZda yarim tayyor mahsulotdan oltinni suyuqlashtirish amalga oshiriladi. Suyuqlikning to'yingan eritmasidan oltin ajratib olish samaradorligini oshirish maqsadida oltinni aktivlangan ko'mirga cho'ktirish, local - sorbsiya uzeli, ko'mir desorbsiya texnologiyasi qo'llanilib kelmoqda. Ishlab chiqarishning afzalligi ko'mir arzon va tosh ko'mir keng tarqalgan. O'zbekiston oltinining asillik darajasi (probasi) jihatdan jahonda oldingi o'rinni egallaydi. 2013-yilda O'zbekistonning barcha oltin kombinatlari 98 tonna oltin ishlab chiqarib, ushbu ko'rsatkich bo'yicha dunyo mamlakatlari orasida 8-o'rinni egallagan bo'lsa, 2014-yilda 102 tonna bilan 7-pog'onani band etdi. Dunyoda oltin qazib olish kuchli beshligiga Xitoy, Avstraliya, Rossiya, AQSH va Peru kiradi. O'zbekistonda oltin qazib olish bo'yicha Navoiy KMKning hissasi katta. 1994-yilda Navoiy KMKda olingan quyma oltin London rangli metallar birjasining sertifikatini olgan.

O'zbekistonda 30 ta uran koni bor, uran zahirasi va uni qazib olish bo'yicha dunyo davlatlarining birinchi o'ntaligiga kiradi, uran ishlab chiqarishda 17 kon jalb qilingan. Navoiy KMKda olingan uranga kombinatning o'zida oxirgi ishlov berilib, keyin tayyor mahsulot sifatida (uran chala oksidi) sotuvga chiqariladi. 1994-yildan boshlab Navoiy KMK da barcha qazib olinayotgan uran faqat er yuzasida quriladigan geotexnologik quduqlar sistemasi orqali er ostida tanlab eritish (EOTE) usuli bilan amalga oshiriladi. Bu texnologiya Qizilqum regionida yotgan, ilgari qayta ishlash daromadsiz sanalagan qumli turdagi kambag'al madan konlari zahiralarini samarali ishlab chiqish hisobiga xomashyo bazasini oshirish imkonini beradi.

Rossianing "Rosatom" davlat kompaniyasi hamkorligida O'zbekistonda birinchi bor atom elektr stansiyasi (AES)ni, Navoiy viloyatida 2028-yilga qadar ishga tushirish rejalashtirilmoqda. AESning asosiy manbai Navoiy KMKdan ishlab chiqarilayotgan uran bo'lib, undan issiqlik energiyasini ajratib, uni elektr energiyasiga aylantiradi.

Respublika hududida kumush zahiralari bo'yicha 26 ta kon hisobga olingan bo'lib, zahiraning 80,4% ini konlar tashkil etadi, bular orasida Navoiy KMK yetakchi o'rinda turadi. 2016-yil 17-noyabr kuni «Uzekspomarkaz» MKA anjuman zalida O'zbekiston Respublikasi qattiq foydali qazilma boyliklarining investitsion salohiyati O'ZGEOINVEST-2016 IX Xalqaro anjumani bo'lib o'tdi. Ushbu anjuman xorijiy va mahalliy investorlar, tadbirkorlar, tog' sanoati mutaxassislarining hamkorlik ishlarini amalga oshirishda katta imkoniyatlar beradi.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev Navoiy KMKga tashrifi chog'ida 2017-2026 yillarga doir 27 ta loyiha ko'rib chiqildi. Unga muvofiq 2026-yilga kelib kombinat qiymati 3 milliard 63 million AQSh dollariga ortib, mahsulot esa 30% ko'tarilib, 31 mingga yaqin ishchi o'rni yaratiladi.

Dengiz va daryo qumlari tarkibida oltin uchrashi barchamizga ma'lum. Oltin olishning asosan ikki xil xil

tug'ma va sochma konlari mavjud bo'lgan. Biz bilgan, oltin qazib olish usuli bu tug'ma, dengiz va daryo qumlari tarkibidan oltin olish esa sochma konlari bo'lib hisoblanadi. Bu sochma konlar Ohangaron, Zarafshon, Chirchiq daryo va boshqa dengiz qumlaridan oltin olish X-asrda 10 kilogramm, bu ko'rsatkich 1950-yilga kelib 50 kilogrammga yetgan. Keyinchalik sochma konlar to'xtatilib qo'yilgan. Hozirgi kunga kelib oltin, faqat qazib olish yo'li bilan olinmoqda.

Mamlakatimiz mustaqilligi yillarida oltin ishlab chiqarish 1,5 barobar ko'paydi. Uran eksport salmog'i ko'rinarli darajada oshdi. Bizga malumki, har bir narsaning oxiri bo'lganidek, foydali qazilmalarning nihoyasi bor, faqat biz bulardan oqilona foydalanishimiz kerak. Agar bu sochma konlarni yana ishga tushurib, qidiruv razvedka ishlari kuchaytirilsa, yangi korxonalar ochilib, bir necha yuz ishchi o'rnlari yaratiladi va oltin zahiramiz etarli darajada ortadi.

Adabiyotlar

1. <https://www.worldsteel.org>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi farmoni.
3. G'afurov Q. Kimyoviy texnologiyaning nazariy asoslari. -T.: 2007.

Maqolada metallurgiya sanoatining jahon iqtisodiyotidagi o'rni, rivojlanish tamoyillari, qayta ishlab chiqarish uslublari, hajmi, qazilma boyliklari keltirilgan.

В статье освещается роль металлургической промышленности в мировой экономике, принципы развития, способы производства и объёмы полезных ископаемых.

The article is devoted to the study of the role of the metallurgical industry in the world economy, the principles of development, methods of reproduction and the volume of minerals.

REZYUME

РЕЗЮМЕ

SUMMARY

Filosofiya

ИБРАЙЫМ ЮСУПОВТЫҢ ГУМАНИЗМ ИДЕЯЛАРЫ ХӘМ ОҒАН ФИЛОСОФИЯЛЫҚ АНАЛИЗ

Б.Абдиев - магистрант

Әжинуияз атындағы Нәкіс мәмлекетлик педагогикалық институты

Р.Мамбеткаримов - ассистент оқытушы

Ж.Бийимбетов – ассистент оқытушы

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Таянч сүзлар: гуманизм, фалсафий, этик, эстетик ғоялар, маънавий қарашлар.

Ключевые слова: гуманизм, философия, этические и эстетические идеи, духовные взгляды.

Key words: humanism, philosophy, ethic and aesthetic ideas, spiritual outlook.

Адам барлық дәуірлерде де өзінің ким екенлигин билиуге умтылып келген. Бул мәселеге байланысты түрлі теориялар, концепциялар бар. Әсиресе, бул мәселеде әдебий шығармалардың орны айрықша бахаланады. Адамның рухый дүнясын сәулелендириуде әдебиет айрықша эстетикалық жандасыу менен баска жандасыулардан өз артықмашылығына ийе. Сонлықтан да бүгінги күнде рухый тараудағы жаңаланыулар хәм рауажланыуларда әдебиетті әхмийетли тийкар сыпатында да көрсете аламыз. Әдебиет адамның дүняны аңлауында хәм оны танып билиуінде хәм искерлигинде өзінің салмақты орнына ийе. Себеби «әдебиет өлсе - миллет өледі» деген сөзлер бийкарга емес. Сол көзкарастан келип шығып әдебиеттің рауажланыуына болған талап дүня жүзинде артып бармақта. Хәр бир миллеттің өзіне тән болған әдебий тараудағы титанлары бар болып, олар дүня, адам хәм жәмийет хаккында өз пикирлерин өзінің әдебий шығармаларында баян етеди. Сол айтқандай жәмийетимиздің рауажландырушы идеялары менен карақалпақ халқының жүрек төринен орын ийелеген карақалпақ халқының уллы тулғасы жазыушы хәм шайыр Өзбекстан Қахарманы, Өзбекстан хәм Карақалпақстан халық шайыры карақалпақ әдебиатында өшпес из қалдырған, миллий әдебиатымыздың мақтанышы И.Юсуповты әдебиеттің поэзия тарауындағы титанлардың бири сыпатында алып қарасақ болады. Ибрайым Юсупов дегенде хәр бир инсан оның поэзиясына бас ийип, тәзим етеди, шын кеуил менен тыңлайды хәм бундай шайырлардың бар екенлигине шүкирлик етип, оған узақ өмир тилейди деген еди академик Жуманазар Базарбаев [1]. Хакыйқатында шайыр тек ғана карақалпақ халқының сүйикли шайыры болып қалмастан, туысқан халықлар ушын да қәдрили шайыр саналады. Оның этикалық хәм философиялық мазмундағы қосықлары бир неше тиллерге аударылып дүняның әдебий байлығы сыпатында қәдриленеди. Шайырдың этикалық

көзқарасының өзіне тәнлиги соннан ибарат, шығыслық хәм батыслық этикалық принциптерди басшылыққа алып инсанды түсиндирип берген. Сөз зергери хәм шайыр өз шығармаларында кешегі хәм бүгінги күндегі актуал машқалаларды ашып беріуге хәрекет еткен. Шайыр өзіндегі бул уқыплылығын сондай қылып тәрийинлейди.

«Қара түнде қәлем шайнап,
Ақ қағазды қаралайман» [2]

Ол инсанды жырлаушы прогрессив шайыр. Оның жазған қосықлары хәзирги күнде халқымыздың жүрек төринен айрықша орын ийелеген. Шайырдың шығармаларында инсан қандай болыуы керек деген мәселеде гуманизм идеяларына сүйениу керек екенлигин айтады. Ол өз шығармаларында Ұатан, инсанлардың бир-бирине болған қарым-қатнасында меҳир-мухаббат, ғамхорлық, ар-намыс, хұждан, ғөззаллық, мәртлик, сахыйлық, дослық хәм баска да инсанға тән болған этикалық мазмундағы идеяларды баян етеди.

Ибрайым Юсупов философиялық хәм этикалық көзқарасларының орайлық мәселеси сыпатында адам хәм адамның өзіне тән тәрептерин алып қарайды. Оның этикалық көзқарасларында тийкарынан адам санасы хәм пикирлеу дүнясына дыққат қаратады.

Жаслық өмирің жазылмаған бир дәстан,

Жаз жақсылық бир сөзин де бурмастан.

Мына сөзди ядтан шығарма хаслан

Жаслық саған бериледи бир рет.

деген қосық қатарларында адамзаттың өзіне берилген имканиятлардан қандай да бир аралықта ақылға урғас пайдаланыу нәтижелі хәм жемисли екенлиги хаккында баян етиу менен бирге дүняның барлық ўақытта өзгеристе болатуғынлығы хәм сол өзгеристелерге бейимлесип барыуы хаккында айтып түсиндиреди.

Оның этикалық көзқараслары Абу Наср Фарабий хәм Аристотель көзқарасларына жақын келеди. Абу Наср Фарабий хәм Аристотель мораллық нормаларды адамның